

Klasik Türk Edebiyatında Bir Eleştiri Terimi ve Tür İsmi Olarak Tezrîk

Tezrîk as a Criticism Term and Genre Name in Classical Turkish Literature

Ahmet TOPAL

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 27.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 29.08.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 30.01.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ahmet TOPAL
E-mail: tahmet@atauni.edu.tr

Atif: Topal, A. (2024). Klasik Türk Edebiyatında Bir Eleştiri Terimi ve Tür İsmi Olarak Tezrîk. *Turcology Research*, 79, 13-21.

Cite this article as: Topal, A. (2024). Tezrîk as a Criticism Term and Genre Name in Classical Turkish Literature. *Turcology Research*, 79, 13-21.

ÖZ

Tezrîk, sözlük anlamı olarak şırınga yoluyla bedene sıvı ilaç zerk etme, enjeksiyon yapma manasına gelir. Türkçeye “iğnelemek” şeklinde aktarılabilecek bu kelime aynı zamanda, riya, nifak, yalan; bir kimseye riya, nifak ve yalan nispet etmek manasında da kullanılır. İran edebiyatında bir edebî tür olarak değerlendirilen terim, Türk edebiyatı sahası çalışmalarında ve edebî metinlerde “terzîk (tarzîk)” ve “tirzîk” şeklinde kullanılmıştır. Tezrîk ve terzîk/tirzîk kelimelerinin harf ve vezin bakımından benzerliği dikkate alındığında bu farklılığın kelimedeki “râ” ve “ze” harflerinin takdîm-tehîrinden kaynaklandığı, bu duruma yazma metinlerdeki imlanın sebep olduğu düşünülmektedir. Tezrîk, İran edebiyatında hiciv ve mizahla ilgili bir terim olarak ele alınmıştır. Buna göre tezrîk; vezinsiz, kafiyesiz, anlamsız, özensiz şiirler; Tarzî-i Afşar’ın şiirlerinde görüldüğü üzere, yapma mastarlar gibi kural dışı kelimeler türetilerek yazılan şiirler; şiir ve nesirle yazılabilen edebî bir nakize (parodi) olarak değerlendirilmiştir. Türk edebiyatının edebî eleştiri içerikli kaynaklarından olan tezkirelerde tezrîk kelimesinin, anlamsız söz, şiir, eser şeklinde bir anlamı karşıladığını söylemek mümkündür. Burada anlamsızlıkla nitelenen metinler; kelimenin gerçek manasıyla, bir anlam ifade etmeyen metinler değil de anlam ifade ettiği hâlde geleneğin belirlediği fesahat ve belagat kaidelerine uymayan metinlerdir. Tezkirelerde tezrîk, aynı zamanda hiciv ve mizahla ilgili bir tür adı olarak da kullanılmıştır. Bu makalede tezrîk teriminin tanımı yapılmış, Türk edebiyatındaki okunuş farkına dikkat çekilmiştir. Terimin Türk edebiyatındaki kullanımı için büyük oranda tezkireler referans alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Tezrîk, Eleştiri, Hiciv, Mizah

ABSTRACT

Tezrîk literally means injecting liquid medicine into the body through a syringe, making an injection. This word, which can be translated into Turkish as needle, is also used in the meaning of hypocrisy, discord, and lies. The term, which is considered as a literary genre in Iranian literature, has been used as “tezrîk (tarzîk)” and “tirzîk” in Turkish literature field studies and literary texts. Considering the similarity of the words tezrîk and teznîk/tirzîk in terms of letters and meters, it is thought that this difference is caused by the change of place of the letters “râ” and “ze” in the word, and this is caused by the spelling in the manuscripts. Tezrîk is considered as a term related to satire and humor in Iranian literature. Accordingly, the tezrîk; poems without meter, without rhyme, meaningless, careless; as seen in Tarzî-i Afşar’s poems, poems written by deriving irregular words such as artificial infinitives; it has been evaluated as a literary parody that can be written in poetry and prose. It is possible to say that in tazkiras, which are among the sources of literary criticism of Turkish literature, the word tezrîk has a meaning in the form of meaningless words, poems, and works. Here are the texts characterized as meaningless; in the true sense of the word, they are not texts that do not make sense, but texts that do not comply with the rhetoric rules determined by the tradition, although they do make sense. In tazkiras, tezrîk is also used as a genre name related to satire and humor. In this article, the definition of the term tezrîk has been made and the difference in pronunciation in Turkish literature has been pointed out. For the use of the term in Turkish literature, tazkiras have been taken as reference to a large extent.

Keywords: Classical Turkish Literature, Tezrîk, Criticism, Satire, Humor

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, Tanzimat'tan itibaren çeşitli konularda eleştirilen bir edebî dönem olmuştur. Bu edebiyatın halktan kopuk olduğu, Yüksek Zümre Edebiyatı adlandırılmasında da görüldüğü gibi belirli bir kesimi muhatap alması, hayal dünyasının genellikle meyhane ve sevgili etrafında şekillenmesi gibi konular bu edebiyatın eleştirilen tarafı olmuş birçok bilimsel yayında bu konu etrafında tartışmalar yapılmıştır. Tenkit ve edebî eleştirinin olmaması da bu dönem edebiyatına karşı olumsuz bakış açısının ürettiği fikirlerden biri olmakla birlikte, klasik Türk edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılar divan dibacelerini, bazı mesnevilerin özellikle sebep-i telif bölümlerini, tezkireleri şiir eleştirisi ve tenkit hususunda başlıca kaynaklar kabul etmişlerdir.

Klasik Türk edebiyatının biyografi kaynakları olarak bilinen tezkireler aynı zamanda devrinin edebî anlayışını yansıtan eserler olarak da değerlendirilir. Tezkire metinlerinin neşri yanında, bu eserler üzerine yapılan bazı inceleme ve tahlil çalışmaları tezkirelerin bu yönünü ortaya çıkarma gayretiyle yapılan kıymetli çalışmalardır. Sehî, Latîf ve Âşık Çelebi tezkirelerinde edebiyat araştırma ve eleştiri konulu bir çalışma hazırlayan Harun Tolasa, tezkirelerin, doğrudan birer edebî eleştiri eseri olarak görülmesi bile klasik Türk edebiyatının edebî eleştirisini en çok temsil eden eserler olduğu kanaatindedir. Tolasa'ya göre, tezkireler içerdikleri, bilgi, yorum ve değerlendirmeleri ayrı başlıklar hâlinde tek tek şairler üzerine yapmalarına rağmen bu kaynaklar çağının bütünüyle edebiyat dünyasını, edebî anlayış ve değer sistemini bize aktaran, çağının edebiyat araştırma ve eleştirisinin gerçek mahiyetini, işleyişini ve nerelere kadar ulaşabildiğini bize açık bir şekilde yansıtan eserlerdir (Tolasa, 2002: X, Genel hatlarıyla klasik Türk edebiyatında eleştiri için bk. Tökel, 2003: 14–47).

Tezkirelerin bu niteliklerine rağmen, edebî eleştiri hususunda kullandıkları terimlerin bugün için ne mana ifade ettiği hususunda kesin bir yargıya varıldığını söylemek hayli güçtür. Birçok tezkirede karşımıza çıkan, âb-dâr, musanna, muhayyel, nâzîk, fesâhat-şi'âr, belîğ, belâgat-şi'âr, rûşen, kem-yâb, latîf, selis, melîh, pür-nükât, mergûb, makbûl, müstahsen, garrâ, ferzâne, hemvâr, yek-dest, pâk, küşâde, dil-güşâ, âşîkâne, belâgat-şi'âr, dil-pezir vb. kelimeler olumlu eleştiri için; muhabbat, lafz-ı bî-gâne, terceme, tavr-ı sâbık, gîlzet, sıklet, nâ-pâk, hâyîde vb. kelimeler ise olumsuz değerlendirmeleri ifade etmek için kullanılır. Bu kelimelerin çoğu birer edebiyat terimi olmayıp, genel dilden edebî istiare yoluyla alınıp edebî metnin değerlendirilmesinde mecâzî anlamlarıyla kullanılan kelimelerdir. Fakat çoğu sıfat olan bu kelimelerin edebî terim olarak kullanılabilmesi için anlam alanlarının ve işaret ettikleri özelliklerin belirlenmesi gerekir (Açıkgöz, 2000: 151). Tezkirelerden elde ettiğimiz kanaate göre bu terminoloji içerisinde değerlendirilebilecek kelimelerden biri de tezrîktir. Kelimenin tezkire terminolojisinde ne mana ifade ettiği üzerinde durmadan önce kelimenin okunuşuyla ilgili bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir.

Kelimenin Okunuşu Hakkında Bazı Tespitler

Arapça, تَزْرِكْ kök harflerinden türeyen tezrîk, sözlük anlamı olarak şırınga yoluyla bedene sıvı ilaç zerk etmek, enjeksiyon yapmak manasına gelir (Amid, 1369: 433; Enverî, 1383: 308; Kanar, 2011: 387). Türkçeye gerçek anlamıyla “iğnelemek” şeklinde aktarılacak bu kelime aynı zamanda, riya, nifak, yalan; bir kimseye riya, nifak ve yalan nispet etmek (Dihhuda, 1343: 657), manasında da kullanılır. İran edebiyatında bir edebî tür olarak değerlendirilen terim, Türk edebiyatı sahası çalışmalarında ve edebî metinlerde “terzîk (tarzîk)” ve “tizrîk” şeklinde kullanılmıştır.

Terime “terzîk” şeklinde yer veren sözlüklerde, kelime Arapça ve Farsça olarak iki ayrı kelime gibi değerlendirilmiş, Arapça olanına rızıklandırmak, beslemek manası verilmiştir (Redhouse, 1978: 532). Kelime bu hâliyle rızık kökünden türetilmiştir. Farsça olarak gösterilen terzîk ise; anlamsız, saçma sapan söz (Ayverdi, 2005, C. 3: 3133), boş, beyhude ve manasız olan kelâm, yalan haber, asılsız iş (Hüseyin Remzi, 2018: 261); boş, yalan, anlamsız; terzîk-tirâz ise saçma ve yalan söyleyen (Redhouse, 1978: 533) şeklinde anlamlandırılmıştır. Fuat Köprülü, Tarzî-i Afşar'ın, Türkçe kelimeleri, Farsça gramer kaideleriyle tasrif ederek icat ettiği yeni ve garip tarzı uydurma bir edebî dil olarak değerlendirmiş ve bu dile tarzîk denildiğini bildirmiştir (Köprülü, 2004: 59). Aynı şairin bu şiirleri üzerine yapılan bir incelemede de terim yine tarzîk olarak kullanılmıştır (Babacan, 2015: 21).

Kelimeyi “tirzîk” şeklinde ele alan kaynaklarda, “tirzîk” asılsız söz, asılsız iş ve yalan haber (Şuurî Hasan Efendi, 2019, C. 2: 1271); boş, nafîle; yalan haber şeklinde tanımlanmıştır (Steingass, 2005: 295). *Edebiyat Lügati*'nde “tirzîk” maddesinde, çalıp alma ve saçma sapan söylemek şeklinde bir tanıma yer verilmiş, böyle yapana tirzîk-gûy denildiği ifade edilmiştir (Tahirü'l Mevlevî, 1994: 175). Başka bir kaynakta ise kelime “terzîk” ve “tirzîk” şeklinde okunmuş ve yukarıdaki tanımlar alıntılanmıştır (Kaplan, 2021: 423). Tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe sadece bir kaynakta tezrîk şeklinde yer verilen kelimeyle ilgili

sıvı ilacı bedeninin derisi altına zerk etmek; riya, yalan ve nifak anlamlarına olup ıstılahta bedî sanatlarından “anlamsız ve mühmel şiirler, içinde Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin karışımı bir dille söylenen şiirler anlamındadır.

şeklinde bir tanım yapılmıştır (Uysal, 2010: 207). Fakat aynı kaynak “tirzîk” kelimesine de bir madde olarak yer vermiş ve bunu, çalıp alma ve saçma sapan söylemek şeklinde açıklamıştır (Uysal, 2010: 208).

Sözlüklerin tezrîk ile terzîk/tirzîk kelimelerini benzer şekilde tanımlamaları Klasik Türk edebiyatının büyük oranda kaynağını teşkil eden İran edebiyatındaki bir terimin (tezrîk), anlamını koruyarak Türk edebiyatında farklı bir isimle (terzîk, tirzîk) yer aldığını düşündürüyor. Ancak tezrîk (تَزْرِكْ) ve terzîk/tirzîk (تِرْزِكْ) kelimelerinin harf ve vezin bakımından benzerliği dikkate alındığında bu farklılığın kelimedeki “râ” ve “ze” harflerinin takdim - tehirinden kaynaklandığı, bu duruma yazma metinlerdeki imlânın sebep olduğu ise daha güçlü bir ihtimal olarak görünüyor. Mesela bir yazma eserden alıntılanan şeklindeki bir yazı, kelimeyi tezrîk veya terzîk şeklinde okumaya müsait bir şekilde istinsah edilmiştir (Avnî, yz. 412, 16a). İran edebiyatının önemli şairlerinden Örfî-i Şirâzî divanının akademik neşrindeki bir beyitte tezrîk şeklinde yer alan ifadenin, şairin şiirlerinin şerh edildiği Türkçe bir eserde terzîk şeklinde istinsah edilmesi ve eser üzerine yapılan akademik bir çalışmada da terzîk şeklinde okunması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.¹ Söz konusu beyit ve Türkçe şerhi şu şekildedir:

1 Örfî-i Şirâzî divanının tarayabildiğimiz yazma nüshalarında da kelime تَزْرِكْ terzîk şeklinde istinsah edilmiştir. Bk. Örfî, yz. 1026, 54b; yz. 2203, 35a; yz. 438, 47a.

افسانه سر نوشت خصمت
ترزیک بیان آفرینش

(Cevahirî, 1960: 76)

افسانه سر نوشت خصمت
ترزیک بیان آفرینش

Terzîk bulanık söz ve herzeyât ma'nâsınadır. Maḥsûl-ı beyt: Ey şâh-ı âlem! Hasmun ser-nüvişti efsâneleri âferînişün herze ve terzîkidür... (Başçetin, 2019: 884)

Tezrîk, Türkçe edebî metinlerde terzîk ve tirzîk şekillerinde okunmuştur. Gelibolulu Ali divanında kelime terzîk şeklinde yer almıştır:

*'Aklı yitişmedüğü ebyâtı
Şana terzîk-i pâk ü bj-ma' nâ*

*Zu'mı üzre kesüp biçer ol har
Ma'rifet sebzezârın ide hebâ* (Aksoyak, 2018: 477)

Tanzimat döneminin ünlü şairi, *Talim-i Edebiyat* müellifi Recaizade Mahmud Ekrem'in *Nağme-i Seher*'de yer alan sitayişinde de kelime terzîk şeklindedir:

*Ona şair denilmez kim verip terzîk ile zînet
Ola bî-hûde kill-i desti teksir-i sevâd üzre* (Parlatır, Çetin & Sazyek, 1997: 41)

Aynı şaire ait bir beyitte geçen kelimenin bir kaynaktaki terzîk başka birinde ise tirzîk şeklinde okunduğu da görülmüştür. Avnî'nin aşağıdaki beyti buna örnek olarak verilebilir:

*Visâl-i yâr dilersen fenâyî ol Avnî
Ki bahs-i 'ilm ü 'amel ser-be-ser olur terzîk* (Ayverdi, 2005, C. 3: 3133)

*Visâl-i yâr dilersen fenâyî ol Avnî
Ki bahs-i 'ilm ü 'amel ser-be-ser olur tirzîk* (Doğan, 2006: 118)

Nefî divanında yer alan bir beyit için de aynı şey geçerlidir²:

*Hasm ittihâz edinmek o terzîk-gûyu ben
Nâmûs-ı şâ'iriyetime kesr-i şân olur* (Akkuş, 1993: 141, Ebuzziya Tefîk, 2016, s.133; Ayverdi, 2005, C. 3: 3133)

*Hasm ittihâz edinmem o tirzîk-gûyu ben
Nâmûs-ı şâ'iriyetime kesr-i şân olur* (Tahirü'l-Mevlevî, 1994: 141)

Klasik Türk edebiyatının eleştirisi içeren kaynaklarından sayılan tezkirelerde kelime genellikle terzîk şeklinde yer almaktadır. Gelibolulu Ali (İsen, 1994: 213), Latîfî (Canım, 2000: 267), Âşık Çelebi (Kılıç, 2010: 1550), Ahdî (Solmaz, 2005: 443), Güftî (Yılmaz, 2001: 208) ve Mehmet Tefîk (Kutlar Oğuz vd., 2012: 90) tezkireleri üzerine yapılan akademik yayınlarda terzîk şeklinde okunan kelime Riyazî (Açıkgöz, 2017: 75) tezkiresi üzerine yapılan neşirde ise tirzîk şeklinde kullanılmıştır.

Edebî Terim Olarak Tezrîk

Tezrîk İran edebiyatında hiciv ve mizahla ilgili bir terim olarak ele alınmıştır. Terim, tanz, fukaha, mizah, latîfe, nakîze, şathiyye, hamase-i mudhik, şehrengiz, şekvaiyye vb. hiciv ve hezelle ilgili diğer kavramlar arasında sayılarak, bedîî bir sanat olarak kabul edilmiş, şu şekillerde tanımlanmıştır:

1. Vezinsiz, kafiyesiz, anlamsız, özensiz şiirler (Çiftçi, 2002: 53).
2. Tarzî-i Afşar'ın şiirleri gibi, yapma mastarlar gibi kuralsız kelimeler türetilerek bu kelimelerle türetilen şiirler. Arapça gramer kurallarına riayet edilerek Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin karışımı bir dille söylenen şiirler (mülemmeat) (DEF, 1383: 356).
3. Şiir ve nesirle yazılabilen edebî bir nakize (parodi) (Şefiyun, 1390: 166).

Tanımların ikincisinde yer alan mülemma şiirle kast edilen, yaygın olarak bilinen şekliyle, mısra veya beytin bir kısmının bir dille, diğer kısmının başka bir dille veya bir mısraının bir dille diğer mısraının başka bir dille yazıldığı şiirler değildir. Zaten bilindik anlamıyla bu mülemma şiirlerde şaka, latife, mutayebe vb. de yoktur. Bu tarzın en önemli şairi olarak kabul edilen Tarzî'nin aşağıdaki örneğinde görüldüğü üzere bu uygulamada şair Farsça bir unsur yerine Türkçe bir unsur getirmekte, bu unsuru ise çoğu kez Farsça gramer kurallarına göre sarf etmektedir. Dolayısıyla her iki dilin de kurallarına aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır (Babacan, 2015: 35). Aşağıda ilk beyitte Türkçe "tut, bağla ve götür" ifadesi emir haline "be" Farsça emir ekiyle birleştirilmiştir. İkinci beyitte ise, Farsça "est" eki yerine aynı anlamlı Türkçe "dür" yani "dır" eki kullanılmıştır:

*Muhtac nisti **be-dut u bağla ve gotur**
Ez-hacibin işare be-ma mi-kifayeted*

2 Nefî divanının tarayabildiğimiz yazma nüshalarında kelime تیزرک şeklinde istinsah edilmiştir. Bk. Nefî, yz. 58, 22a; yz. 8248, 45b; yz. 8089, 40b; yz. 5372/1, 39a; yz. 4006, 47b; yz. 5167, 56b; yz. 466, 47a.

Karet ey dust bi-vefaidur
Heme meylet cudaidur (Babacan, 2015: 34)

Fuat Köprülü, II. Abbas ve Safî'nin Türkçe konuşulan saraylarında pek hoş giden ve bilhassa Şah Safî tarafından teşvik edildiği anlaşılan bu uydurma edebi dilin klasik Farsça karşısında fazla rağbet görmediğini, bu tarz şiirlerin esasen eğlence ve alay maksadı ile kaleme alındıklarını belirtmiştir (Köprülü, 2004: 59).

Hezel, tehzîl ve nakize tarzındaki tezrîkte ise herhangi bir edibin şiir veya nesir türündeki eserinden bir beyit yahut mensur bir cümle, alay etmek maksadıyla tazmin edilir ve o edibin kullandığı asıl kelimelerinin bir kısmı yerine içecek, yiyecek, kumaş ve elbise ile ilgili kelime ve deyimleri koyularak hem eğlence konusu yapılır hem de tanzir edilmiş olur. Bu tarzın en önemli şairleri, Ubeyd-i Zakanî, Ebu İshak ve Nizamüddin Kârî olarak kabul edilir (Kaska, 2019: 46) Ebu İshak ve Nizamüddin Kârî'nin birer tezrîk örneği olarak kabul edilen mizahî nazirelerinden alıntılanan aşağıdaki örnekler dikkate alındığında tezrîk kelimesinin daha ziyade tehzil, kelimesine karşılık kullanıldığı söylenebilir. Mesela hicri dokuzuncu yüzyıl şairlerinden olan Ebu İshak, Hafız-ı Şirazî'nin meşhur,

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را
 به حال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

O Şirazlı Türk bize iltifat edip gönlümüzü alırsa, onun siyah benine Semerkand ve Buhara'yı başışlarım.

beytindeki kelimeleri yemek terimleriyle değiştirerek şu beyti söylemiştir:

به پیشم چون خراسانی گر آری صحن بغرا را
 به بوی قلبه اش بخشم سمرقند و بخارا را

Bir Horasanlı gibi eğer önüme buğra tabağını getirirsen, onun kebab kokusuna, Semerkand ve Buhara'yı başışlarım. (Kaska, 2019: 43)

Nizâmüddîn Kârî (ö. 1585) ise tazmin ettiği şiirleri değiştirip onlara yiyeceklerle ilgili anlamlar yükleyen Ebû İshak'ın üslubunu elbiselere uyarlamıştır. Şair, Hafız'ın,

میان ما و جمالش محبت ازلیست
 که حسن دوست قدیمی و عشق لمیرلیست

Bizim ve onun cemali arasında ezeli bir muhabbet var, çünkü dostun güzelliği eski ve aşk sonsuzdur

beytindeki kelimeleri elbise isimleriyle değiştirmiş ve şu beyti söylemiştir:

میان ما و مرقع محبت ازلیست
 کوه ملمع رنگین و خرقة عسلیست

Bizimle yırtık elbise arasında ezeli bir muhabbet var. Dağ parlak renkli ve hırka bal gibidir. (Kaska, 2019: 50)

Türkçe Tezkire ve Edebî Eserlerde Tezrîk³

Anlamsız Söz (Şiir, Eser)

Tezrîk kelimesinin, anlamsız söz, şiir, eser şeklinde bir anlamı karşıladığını söylemek mümkündür. Burada anlamsızlıkla nitelenen metinler; kelimenin gerçek manasıyla, bir anlam ifade etmeyen metinler değil de anlam ifade ettiği hâlde geleneğin belirlediği fesahat ve belagat kaidelerine uymayan metinlerdir. Kısaca tanımlamak gerekirse fesahat kelime ve sözün gramer kuralları ve dil musikisi uyarınca kusursuz, düzgün, açık, akıcı ve ahenkli bir biçimde kullanılması; belagat ise bir kelime ve sözün fasih olmakla birlikte kullanıldığı yerin ve durumun şartlarına, gereklerine ve özelliklerine uygun bir şekilde kullanılması demektir (Tolasa, 2002: 246). Tezkire yazarları bu nitelikleri taşımayan şiirler için tezrîk ve bu kelimeyle müteradif olduğu anlaşılan, *bî-ma'nâ*, *lâf-ı güzâf*, *mühmelât*, *bî-muhassal*, *nâ-merbût*, *sâde ebyât*, *halâ*, *herze*, *dürûğ*, *bed-şî'r*, *bed-inşâ*, *muhabbat*, *galat*, *halt*, *halt-ı nâ-makbûl* vb. kelimeler kullanmışlardır. Latîfî, Neşrî maddesinde tezrîk kelimesini onunla müteradif olan ve ifsâd etmek, âşûfte, perişan, mecnûn, ruhen ve aklen hasta olmak manalarına gelen (Enverî, 1383: 1117) *muhabbat* kelimesiyle birlikte kullanır. Latîfî, şairden örnek olarak alıntılıdığı bir beytin zahiren muhayyel ve dakik olmasına rağmen mana açısından tezrîk olduğunu söyler ve beytin mana bakımından kusurunu ortaya çıkarmaya gayret eder:

"Hâssa ki bu beyt:
 Geçmek için seyl-i eşkümden hayâlün leşkeri
 Bir direkli iki gözlü köprüdür kaşum benüm
 Nesr: 'Ale'l-husûs ki bu beyt zâhirine nazar-ı teşbîhen muhayyel ü dakîkdür. Ammâ ma'nen mehbet [muhabbat] ü terzîk[tezrîk]dür. Zîrâ hayâl gözden geçer kaşdan geçmez. Lâkin bedâyî' i şî' riyeye şu' urı olmayan elfâz-ı zâhire bakar. Ma'nânun sıhhat ü sakâmetin fark idüp seçmez ve idrâk ü iz'ân eylemez" (Canım, 2000: 528)

Riyazî ise ise Latîfî'nin bu beyti tezrîk olarak nitelemesine karşı çıkar ve şairin beyitteki iddiasını Latîfî'nin anlayamadığını dile getirir:

"Nesr Latîfî, bu beyt, "Tirzîkdür [tezrîkdür]. Hayâl gözden geçer, kaşdan geçmez." dimişdür. Şa'ir, leşker-i hayâl, hüsn-i müş-terek yolundan derûna gelürken, sırât-ı ebrûya ugramasın iddi'â itdügünden gaflet itmişdür" (Açıkgöz, 2017: 316).

Latîfî, Fakîrî maddesinde Ferîdî mahlaslı bir şairin Selman-ı Savecî'nin kaside-i masnuasına yazdığı nazire için de tezrîk ifadesini kullanmıştır. Nazireden *lâf-ı güzâf* şeklinde bahseden müellif, tezrîk kavramını burada da muhabbat ve nâ-pâk kelimeleriyle eş anlamlı kullanmıştır. Metni elde bulunmadığı için incelenemeyen kasidenin, nitelik olarak Selman-ı Savecî'nin şiiri seviyesine ulaşamayan, başarısız bir deneme olduğu için tezrîk olarak nitelendirilmiş olması muhtemeldir:

"Ferîdî tahallus idüp ferîdlik da'vâsın ider bir şâ'ir-i mağrûr ve şâ'ir-i zu'm u sâhib-i gurûr bir zamânda zu'm-ı fâsîd ve hayâl-i kâsîdince devrûn ferzâne ve ferîdi ve 'asruñ yegâne ve vahîdi geçinüp bu dimâğ-ı pindâr ve lâf-ı güzâfla kasîde-i masnû'a-i Selmân-ı Sâvecîye cevâb kasd idüp terzîk[tezrîk]-ı pâk a'ni mahbit [muhabbat] ü nâ-pâk bir kasîde dimişdür ve kerkes ü kelâğ ve zeğan ü zâğ-sıfat bulduğı şekeri yimişdür." (Canım, 2000: 441).

Latîfî, Necâtî'den bahsederken Necatî'nin şiirinde Kastamonu yöresine ait unsurları kullandığını fakat bu yöreye ait adet ve istilâhları bilmeyenlerin ve ince manalara vakıf olamayanların bunu tezrîk olarak değerlendirdiklerini söyler:

"Mesfûruñ dîvânında mestûr olan eş'ârûñ ekseri diyâr-ı Kastamonıda vâki' olmağın ebyât-ı dürer-bârında vârid olan emsâlûñ ba'zı vilâyet-i mezbûrenüñ 'âdeti kadîmesine ve istilâhâtına muvâfık vâki' olmışdur. Ammâ ol 'ibârât-ı semâ'î-nüñ istimâ'ından gâfil olanlar garaz-ı kâyili derk idemezler. Nükât-ı ebyâtı tahkîk idemeyüp terzîk[tezrîk] tasavvur iderler" (Canım, 2000: 519).

Âşık Çelebî, tezrîk kelimesini Hayalî Bey maddesinde iki yerde kullanmıştır. Alıntılarda görüleceği üzere burada da bu ifade, kaidelere uymayan dil kullanımları ve benzetmelerde yapılan yanlış nitelemek için kullanılmıştır. İlkinde Âşık Çelebi, yakın dostu olan Hayalî ile birlikte iken Hayalî, "kadehimiz, çerağı âlemi aydınlatan güneşten yaktığı için akşamımızın gündüzden daha aydınlık olmasına şaşılır mı?" manasına gelen bir beyit okur. Âşık Çelebi bu beyti tezrîk olarak niteler ve "kadeh, çerağı güneşten yaktığı için akşam gündüzden daha parlak olmaz; kadeh güneşten daha parlak olmalıdır ki akşam gündüzden daha aydınlık olsun" şeklinde bir izahla beyti düzeltir. Âşık Çelebi beyti, "akşamımız meclisimizle gündüzden daha aydınlık olur; zira kadehimiz güneşe zerre bile demez" manasına gelecek şekilde yeniden söyler:

*Bir gün İstanbul'da tonanma olup bir dükkânda bizümle haylî rindân germiyyetle bezzâzistânda bu matla'ın okudu ki
Matla'
Rûz-ı rûşenden n'ola enver olursa şâmumuz
Mihir-i 'âlem-tâbdan yakar çerâğı câmumuz
Hakîr dahî bî-te'emmül ana bu matla terzîkdür[tezrîkdür]. Câm çerâğı mihirden yakmağla bezm-i şâm rûzdan rûşen olmak lâzım
gelmez Câm mihirden rûşen gerekdür ki şâm bezm-i rûzdan rûşen-ter ola didüm. İstihzâ tarikiyle sen olsan nice dir idün didi. Ben
hakîr bî-bâk u tarab-nâk böyle gerekdür didüm bi'l-bedâhe okudum.
Li muharririhî
Bezmümüzle rûzdan rûşen olupdur şâmumuz
Zerre dimez mihir-i 'âlem-tâba zîrâ câmumuz* (Kılıç, 2010: 1549)

Görüldüğü gibi Hayalî Bey'in tezrîk olarak nitelenen beyti anlamsız değil, teşbih kaidelerine uymayan bir beyittir. Bilindiği üzere, teşbihte benzeyenin (müşebbeh) durumu açıklanmak, ona ait olduğu varsayılan niteliklerin imkân dâhilinde bulunduğu iddiasına delil getirmek, onun üstün veya eksik tarafları abartılarak ifade edilmek istenir. Maksat, genellikle benzeyenin ne hâl ve sıfatta olduğunu açıklamak olup bundan dolayı benzetme yönünden kuvvetli olan taraf benzetilen (müşebbehün bih) olarak belirlenir. Bazen benzetilen olarak bilinen şeylerin mübalağa ifade etmesi bakımından benzeyen olarak değerlendirildiği de olur ki bu benzetme teşbih-i maklub olarak adlandırılır (Saraç, 2011: 133). Söz konusu beyitte de benzeyen ve benzetilen arasındaki üstünlük tartışılmıştır. Söylenmek istenen kadehin güneşten; dolayısıyla bu kavramlarla ilgili olan akşamın gündüzden daha aydınlık/parlak olacağı iddiasıdır. Fakat Hayalî, kadehin çerağı güneşten yaktığını söyleyerek güneşi üstün kılmıştır. Bu durumda kadehi simgeleyen akşamın güneşi simgeleyen gündüzden parlak olması tezrîk olarak değerlendirilmiştir.

Âşık Çelebi'nin anlattığına göre Hayalî Bey'in "yügrüğü" redifli gazelinin bir beytinde yer alan "hem-kanad" ifadesi şiiri dinleyenler tarafından eleştirilmiş; Farsça "hem" kelimesi ile Türkçe "kanat" kelimesinin birlikte kullanılması kusurlu bulunmuş ve istihzayla tezrîk olarak nitelendirilmiştir. Bunun üzerine Hayalî Bey de beyit "yanlış edâ ile şâyî' bula" diye endişelenmiştir:

*"Lâ-mekân seyirinde 'anka ile olur hem-kanat
Bâl-i himmetle şol anadan toğanun yügrüğü*

İşidenler hem-kanad ta'bîrin istikbâh itmîşler. Hem lafz-ı Farsîdür kanad Türkîdür nice terkîb olur diyü istihzâ idüp terzîkdür[tezrîkdür] dimişler. Hayâlî işidüp dil-gîr olmuş yanlış edâ ile şâyî' ola diyü reng-pezir olmuş" (Kılıç, 2010: 1550).

Bu ifadenin tezrîk olarak kabul edilmesinin sebebi de sözün anlamsız oluşu değil, yanlış edâ ile yani geleneğin belirlediği dil kullanımlarına aykırı olmasından kaynaklanmıştır. Tarz, üslup manalarına gelen edâ kelimesini tezkire müellifleri şairlerin anlatış biçimlerini karşılayacak şekilde kullanırken şiirdeki kelimelerin uyumlu, ölçülü ve dengeli olup olmadıklarına dikkat ederler (Açıkgöz, 2013: 651). Sözün fesahatini bozan söz dizimindeki kuralsızlık, söz diziminin yapısının dil kurallarına ve dili iyi kullanan edebiyatçılar arasında kabul gören usule ve toplum nezdindeki ortak beğeniye ters düşmesi belagat açısından kusur olarak kabul edilir ve bu tür ifadeler zaf-ı telif olarak değerlendirilir (Saraç, 2011: 41) Beyitteki "hem-kanad" ifadesi de bu türden bir kullanım olarak değerlendirilmiş, nitekim Âşık Çelebi, beyte müdahale ederek ifadeyi "hem-cenâh" şeklinde düzeltmiştir.

Kühnü'l-Ahbar'da bildirildiğine göre başta Zatî ve Yahya olmak üzere takipçileri de Hayalî Bey'in şiirlerini eleştirmiş ve bunları tezrîk olarak nitelemişlerdir:

felâ cerem ol 'asrun şu'arâsından Zâtî ve Yahyâ ve anlara hevâdâr olan şu'arâ Hayâlînün eş'ârına dahl u ta'arruzdan hâlfî degüller imiş. مسرفنا دن ع نم ادسح [Sırf içindeki kıskançlıktan ötürü, Bakara 109] Her sözüne terzîk[tezrîk] nâmını ıtlak idüp vâkı'-ı hâlfî olduğı takdirce ره ع بی ع هک ناطلس م ب دن سر نه [Sultanın beğendiğı her kusur hünerdir] mazmûnını bilmezler imiş" (İsen, 1994: 213).

Güftî de tezrîk ifadesini şiir eleştirisinde kullanan müelliflerden biridir. Güftî, Kelîm-i Eyyûbî'yi anlatırken onun şiirini nazmın "galat-sitâ-resi" olarak niteler. Şairlik tabiatını "düzd-i mazmûn", şiirini "yâve-ebÿât", hayal dünyasını "müzahref" ve "nâ-makbûl" olarak değerlendirdiğı şiirin şiirlerinin mana bakımından tezrîk olduğunu bildirir:

*Şî'ri nazmun galat-sitâresidür
Şu'arânun zekât-hâresidür
Tab 'ı istâre düzd -i mazmûndur
Kirm -i şebtâb -ı ħarf-ı meş ħündür
Fikri vâdî -i nüktede gûyâ
Şâhid -i zûr -ı meclis -i ma 'nâ
Olur itdükçe şekl -i na zma ħulûl
Kâse -gerdân -ı nükte -i mechûl
Turmaz eyler bu yâve -ebÿâtı
Metn -i dîbâce -i mubâhâtı
Bu müzahref ħayâl -i nâ -makbûl
İtdi biñ şekl -i bâz -güne ħulûl
Olur itdükçe şî 'rini tenmîk
Dâğ -ı irâd -ı ma 'nî -i terzîk[tezrîk]
Aña olmuş bu şî 'r -i bî -hüde 'avn
Köhne -mîrâs -ı düde -i Fir 'avn
Kalmış aña meger bu turfe -sü hen
Meclis -i 'âlem -i cehâletden (Yılmaz, 2001: 208)*

Güftî, Mevlana Muhibbi (İmamzade)'yi eleştirirken de tezrîk kelimesini, "galat" ve "halt-ı nâ-makbûl" kelimeleriyle birlikte kullanmaktadır:

*İder ol şâ'ir-i gâlağ-meşgûl
Nağl-i terzîk[tezrîk]-i ħağ-ı nâ-makbûl (Yılmaz, 2001: 220)*

Geleneğın belirlediğı ortak beğeni dışında kalan şiirler söyleyen bazı şairlerin bu tür şiirleri de manasız şiir olarak değerlendirilmiştir. Ahdî'nin bildirdiğine göre bunlardan biri Siyamî'dir. Müellifin

tabî'at-ı şî'riyyesi bir mertebede su gibi cârî vü revân şâ'irdür ki bir gicede beş yüz beyt dimege kâdirdür. Zîrâ ki sâ'ir erbâb-ı nazm gibi ma'ânî bulmağa mukayyed degildür ve ekser-i şî'ri bî-ma'nâ vâkı' olmuşdur. Ahyânen eger bir beyitte ma'nâ bulunsa hiç şübhe vü şâibe yok ki gayrı kimseden çalmışdur (Solmaz, 2005: 396-397)

şeklinde bahsettiğı şair, ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla mana bulmakta pek mahir olmayan, manasız şiirler söyleyen biridir. Âşık Çelebi de 16. yüzyıl şairlerinden Gubarî mahlaslı Kireççizade Mahmud Çelebi için benzer ifadeler kullanmaktadır. Çelebi'nin kaydettiğine göre afyon ve esrar içtikten sonra kendinden geçen Gubarî, aklına gelen anlamsız sözleri şiir diye söylemiş. Bu hâlde birden yetmiş seksen, belki daha fazla şiir söyleyen şairin ne beyitlerinde ne de mısralarında bir uyum varmış. Bunlar sadece şeklen beyit görünümünde olan irtibatsız ve anlamsız şekillermiş:

tamarları kalınlayup âvâzı boğulup ağzı köpürdü, hatırına gelen mühmelâtı lisân-ı kaleme getürürdi. Yetmiş seksen belki daha ziyâde ebyât dir idi ammâ ne ebyâtınun birbiriyle ihtilâtı var idi ve ne mısralarının birbirine irtibâtı var idi. Bir âlây sâde ebyât ve nâ-merbût bî-mıhassal kelimât idi (Kılıç, 2010: 1620)

Ahdî ve Âşık Çelebi'nin şiirlerini bî-ma'nâ, mühmelât, nâ-merbût, sâde ebyât, bî-muhassal olarak değerlendirdikleri bu iki şair bir nazire mecmuasında tezrîk söyleyen şairler olarak gösterilmişlerdir. Söz konusu mecmuada Siyamî'den "terzîk[tezrîk]-gûy, halâ-horân, serdâr-ı terzîk[tezrîk]-gûyân (Atik Gürbüz, 2018: 459), kezzâb-ı asr (Atik Gürbüz, 2018: 544), mühmelât-eş'âr, terzîkât[tezrîkât]-güftâr, leffâf-ı şûm herze-vâr (Atik Gürbüz, 2018: 606), musannif-i risâle-i mühmelât, mü'e'llif-i kütüb-i herzevât, terzîk[tezrîk]-i kâ'il-i nazîre-i şî'r-i bî-ma'nî-i Kaygusuz Abdâl, dürrüg-gûy, kec-tab', bed-şî'r ü bed-inşâ (Atik Gürbüz, 2018: 623), mühmelât-ı terzîk-gûy (Atik Gürbüz, 2018: 633) şeklinde; Gubarî'den ise terzîk[tezrîk]-gûy Gubarî-i Koca, Gubarî-i terzîk[tezrîk]-gûy (Atik Gürbüz, 2018: 49, 734) olarak bahsedilmiştir.

Hiciv ve Latife

Tezrîk kelimesinin lügat manası zerk etme, iğneleme demektir. İğneleme, birine, dokunaklı, incitici, kinayeli söz söyleme manasıyla Türk dili ve edebiyatında mizah ve hicivle anılan bir ıstılah hüviyetindedir. Türk edebiyatında mizah ve hiciv aynı olmamakla birlikte birbiriyle ortak noktaları olan iki ana başlık şeklinde tasnif edilebilir. Edebiyatımızda hiciv kelimesi yanında bir kısmı mizahla da ilgili olabilecek latife, hezl, tehzil, tezyif, mutayebe, mulatafa, zemm, şetm, kadh gibi birbiriyle yakın anlamlı birçok terim bulunmaktadır. Bunların anlamlarının sınırlarını çizmek, hangi tür eserler için kullanıldıklarını anlamak çok güçtür (Güven, 1997: 30). Bunlara bir de iğneleme manasıyla tezrîk kelimesini eklemek gerekmektedir.

Tezrîk şiir ve nesir türleriyle yazılabilen edebî bir parodi türüdür. Alaycı (tanz-amîz) nazireler görünümündeki tezrîklerde zemin metin, sahibi ve muhataplarıyla alay edilir, şekil olarak ana metne bağlı kalınsa da içerik olarak küstahça ve saygısız bir üslupla zemin metne meydan okunur. Tezrîk kelimesinin çâr-ender-çâr terimiyle birlikte ve yine latife ve hiciv maksadıyla yazılan anlamsız nesir parçaları için de kullanıldığı bilinmektedir (Şefiyun, 1390: 166). Edebiyatımızda fazla örneğine rastlanmamakla birlikte klasik Türk edebiyatının önemli isimlerinden Nabî'nin, Ledünnî adında bir kâtibin manasız mektubuna cevap olarak yazdığı yine anlamsız mektubu bu türe örnek olarak verilebilir. Hem Nabî'nin mektubundaki başlık hem de mektubun okunabilen anlamlı kısmındaki açıklamaları, bu mektuplardaki maksadın hezl ve latife olduğunu göstermektedir:

Re'îs kâtiplerinden Ledünnî Nâm Kâtibün Bî-ma'nâ Mektûbinun Nâbî Efendi, Elkâb-ı 'Adîm-ma'nâ-i Hezl-amîz Tahrîr ve Cevâb-ı Mektûb-ı Bî-Ma'nâsı Olmak Üzre İrsâl Eyledüğü Mektûbdur 'Ayniyle Bosna seccâdesi gibi münakkaş nev-zuhûr-ı tâze-reng vâki' olmuş idi. Bî'l-iktizâ, cevâbı dahi bu güne ta'birât-ı bî-me'âl latife-nümâyâ mü'eddî olup bu muhlisünüzden neşvde semâ-yı fermân-ı kevn-i derd-i rîg olmayasız. Maksûd latîfedür, yohsa resm-i gaddârâne ile sizi fedâ degüldür. Belki cenâbunuza beyne'l-ahâlî, vesîle-i şöhret olacağı mektûbdur (Oktay, 2017: 536).

Edebiyatımızda hiciv ve latifeleriyle ünlü Tokatlı Kanî'nin mektuplarından bazılarının da tezrîk örneği olduğu söylenebilir. Bursalı Mehmed Tahir, latifecilik ve hazır cevaplıkta Arapların Ebu Nüvas'ına Acemlerin Ubeyd-i Zekanî'sine benzettiği Kanî'nin hemen her sözünde mizah ve hezl olduğunu belirtir (Bursalı Mehmed Tahir, 2016: 815). Ebu Ziya Tevfik de dildeki kabiliyetini cidd ü hezilde istediği gibi kullanmakta usta olan Kanî'nin en muğlak ifadelili bir mektubunda seve seve okunacak garip garip benzetmeler ve ona özgü olan tuhaf tuhaf tabirlerin olduğunu bildirmektedir. Kanî'nin letaifname ve hezliyatındaki metinlerin değerlendirildiği bir çalışmada onun mektuplarındaki dilin oldukça ağır olduğu, kelimelerin çoğunun zaman zaman bilinen anlamlarının dışında mecazî anlamlarıyla kullanılmasının mektuplarda anlatılanların hiç anlaşılmasına sebebiyet verdiği (Batislam, 1997: 134); mektupların selam bölümlerinde tamamıyla Kanî'ye özgü kelime oyunlarının, ses tekrarlarının, sıfatların, anlamca zıt kelimelerin bir arada kullanıldığı, bu kelimeler arasındaki mantıksızlık ve anlam çelişkilerinin mizah ve hicvi sağladığı tespiti yapılmıştır (Batislam, 1997: 139) Kanaatimizce Kanî'nin mizah ve hiciv içerikli bu tür metinleri tezrîk olarak kabul edilebilir. Mesela, onun Kuzucu Mehmed Ağa adlı birine yazdığı anlaşılabilir bir mektubundan alınan aşağıdaki satırlarda Türkçe kelimelerle Arapça ve Farsça kelimelerin tamlama yapıldığı görülmekte, mizah ve hicvin gözetildiği cümleler tezrîk örneği satırlar olarak göze çarpmaktadır:

sâhibü'l-kılıkeyni'l-muazzameyn ve kulakeyni'l-mücessemeyn mâlikü'l-enseti ve'l- kafâi ve'l-kelle nâ'il-i kılık ve'l-kıyâfe ve'z-zülle çâvuşeyn-i dirâze-güşeyn... (Batislam, 1997: 204)

Yazarın Allame adında biri için kaleme aldığı vakfiyesi de bir parodi örneği olarak kabul edilebilir. Vakfiye vakıf kuran kişilerin, vakıf işleyiş ve şartlarını belirlemek amacıyla düzenledikleri, kadı tarafından onaylanan belgelerdir. Vakfiyelerde kurulan vakfın nasıl yönetileceği, ne tür masraflar yapılacağı, vakıfta kaç kişinin nasıl çalışacağı, bu kişiler ne kadar aylık verileceği, bu ücretin nerelerden alınacak gelirlerle temin edileceği, vakıftan kimlerin nasıl yararlanacağı konusunda ayrıntılı bilgiler verilir. Kanî'nin vakfiyesinde ise Allame'ye ait vakfa dair kötü özellikler sıralanmakta, asıl amaç olarak Allame hicvedilmektedir (Batislam, 1997: 92–93). Dilin tamamen Arapça olduğu, ses tekrarlarının dikkat çektiği, kelimelerin büyük oranda mecazi anlamlarının kullanıldığı, hayvan seslerinin taklidi, yansıma seslerin yer aldığı (Batislam, 1997: 94) bu mektubu gerçek bir vakfiye örneği değil de vakfiye türünün de alaya alındığı, bir şahsın zaman zaman anlamsızlığa varan mizahi bir dille hicvedildiği bir tezrîk olarak değerlendirilebilir. Eserden bir bölüm şu şekildedir:

sâhibu mikvelin lâflâfin ve mi'velin ke's-sefâfi kalbuhu cafcâfin ve akduhu rafrâfun bakbakun lâ-yetehâşa 'an-laklakın lak-lakun yetelahlahu ke'l-ebvâki mîlsâkun lâ-yensâku ilâ gayri zi-essakin ilâ yevmi yukşefu 'an-sâkin lehu lakâlikü lâ-tahlu 'an-vakvakın keennehu şecerî'l-vakvak kirakun yeterakraku hîne ihrakin keennehu bevlun muhrakun... (Batislam, 1997: 262)

Tezkirelerde de hiciv ve latife karşılığında da tezrîk kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. *Riyazu ş-şuarâ* ve *Kâfile-i Şuarâ*'da (Kutlar Oğuz vd. 2012: 90) İnsan-ı Kamil maddesinde adı geçen şairin, yeni şeyler söyleyen, şiirindeki nükte ve latifelerle gam ve keder gideren bir şair olduğu ve bu yönüyle tezrîk yazan Acem şairlerinden üstün tutulduğu belirtilir:

Turfa-gûyân-ı şuarâ-yı Rûm'dandur. Mezâyâ-yı hande-âver kelimâtı, müzil-i gussa vü gam ve letâ'if-i eşâr-ı turfa-nikâti, reşk-endâz-ı hezâr tirzîk[tezirîk] 'Acem'dür. Hakkâ ki, ol vâdîde makdûrı olan isti'dâd-ı cebelîsin der-kâr idüp şâ'ir-i sâhib-tarz u pür-iştihâr olmuştur. (Açıkgöz, 2017: 75)

Ahdî, Ata mahlaslı şairin hicivdeki başarısını anlatırken onun latifeyle karışık şiirlerinin ve tezrîk içerikli beyitlerinin meşhur olduğunu bildirir:

Evvâ u etvâr-ı acibe ile zurafâ içre makbûl ve üslûb-ı hicv ü hezilde bir tarîkla hezzâl ü heccâv idi ki fi'l-mesal beyâzî vü siyâh-güftâr-ı muzhik-ı âbdâr ile şüst ü şû ve her vâdî-i cüst ü cû idüp ve ebyât-ı terzîk[tezirîk] dimele ana irüp anun yanında ol vechile yüz ağdamazlardı. (Solmaz, 2005: 232)

Bu makalede şu sonuçlar elde edilmiştir:

Tezrîk, Arapça “zerk” kökünden tef'îl babında bir masdar olup sözlük anlamı olarak şırınga yoluyla bedene sıvı ilaç zerk etme, enjeksiyon yapma (iğneleme), riya, nifak, yalan; bir kimseye riya, nifak ve yalan nispet etmek, ikiyüzlülük; boş ve anlamsız söz manasında bir kelimedir. Terim, klasik Türk edebiyatının büyük oranda kaynağını teşkil eden İran edebiyatı literatüründe tezrîk şeklinde yer almakla birlikte Türk edebiyatındaki teorik ve edebî eserlerde genellikle terzîk/tarzîk ve daha az olmak üzere tirzîk şekillerinde okunmuştur. Terzîk/tarzîk şeklindeki okumanın, kelimedeki “ra” ve “ze” harflerinin takdim-tehirinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir başka ihtimal ise İran edebiyatında “tezrîk” şeklinde kullanılan terimin Türk edebiyatında “tarzîk/terzîk” şeklinde meşhur olduğudur. Fakat Arapça rîzk kökünden

türeyen ve rızıklandırmak manasına gelen *terzîk* kelimesini, bu anlamıyla bir eleştiri terimi veya hiciv, tehzil ve parodiyi karşılayacak şekilde bir tür adı olarak kullanmak mümkün değildir.

Tezkirelerde *terzîk* kelimesi boş, anlamsız söz, şiir ve eser manasında bir eleştiri terimi olarak kullanılmaktadır. Kelime genellikle, *bî-mana*, *bî-me'âl*, *yâve*, *herze*, *muhabbat*, *lâf-ı güzâf*, *mühmelât*, *bî-muhassal*, *nâ-merbût*, *sâde ebyât*, *halâ*, *herze*, *dürûğ*, *bed-şî'r*, *bed-inşâ*, *galat*, *halt*, *halt-ı nâ-makbûl* vb. kelimelerle eş anlamlı olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede anlamsız söz ile kastedilen aslında bir anlam ifade ettiği hâlde geleneğin belirlediği fesahat ve belagat kaidelerine uymayan, “yanlış edâ” ile söylenmiş şiir ve eserlerdir.

Tezrîk tezkirelerde hiciv ve mizah amacıyla yazılan ve edebiyatımızda hezel, tehzil, latife ve parodi karşılığında bir tür adını karşılayacak şekilde de kullanılmıştır.

Tezrîk aynı zamanda yine latife ve hiciv maksadıyla kaleme alınan ve kelimenin gerçek manasıyla anlamsız nesir parçalarını tanımlayan bir edebî terimdir. Bu minvalde Ledünnî mahlaslı bir kâtibin latife maksadıyla Nabî'ye yazdığı anlamsız mektubu ve Nabî'nin yine anlamsız cevabı bu tanımları örneklediren metinler olarak değerlendirilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declared that there is no competing interest.

Funding: The author declared that this study received no financial support.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (2013). *Klasik Türk Şiirinde Üslup Eleştirisi Terimleri*. M. Kuzubaş: Okumuş, N. Doğan (Ed.), *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 650-654). Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2017). Riyazî Muhammed Efendi, Riyazü's-şuarâ. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0>.
- Açıkgöz, N. (2000). Klasik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve “Âb-dâr” Örneği. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*: 2, ss. 149-160.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'i Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Ali, Divanlar*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Amid, H. (1369). *Ferheng-i Amîd*. Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Atik Gürbüz, İ. (2018). *Mecmûatü'l-letâif ve Sandûkatü'l-ma'ârif*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57123,mecmuatul-letaif-ve-sandukatul-maarifpdf.pdf?0>
- Avnî. *Divan*, Millî Kütüphane. Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB, 412, 1b-36a.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misallî Büyük Türkçe Sözlük-3*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Babacan, İ. (2015). Tarzî-i Efsâr'ın Türkçe Şiirleriyle Farsçada Oluşturduğu Folklorik Bir Üslup. *Bilig*, 2015/74: 21-44.
- Başçetin, M. Y. (2019). *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Divân-ı Urffî Adlı Eseri (inceleme- transkripsiyonlu metin-şerh sözlüğü)*.
- Batıslan, H. D. (1997). *Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyatı* (Doktora tezi).
- Bursalı M. T. (2016). *Osmanlı Müellifleri* (Haz. M. A. Yekta Saraç). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latîfî, Tezkiretû's-Şuara ve Tabsirat'ün-Nuzamâ*. Ankara: AKM Yayınları.
- Cevahirî, Gulam Hüseyin (1369 hş.), *Külliyât-ı Örfî-i Şîrâzî*. Tahran: Kitâbhâne-i Senâi.
- Çiftçi, H. (2002). *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DEF: Danişname-i Edeb-i Farsî, (1383), *İstîlâhât, Mûzû'ât ve Mezâmîn-i Edeb-î Farsî*. C.2, (Haz. H. Enüşe). Tahran.
- Dihhuda, A. E. (1343). *Lügatname* (Haz. M. Muin). Tahran: Dânişgâh-ı Tahran.
- Doğan, M. N. (2006). *Fatih Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Yelkenli Kitabevi.
- Ebuzziya Tevfik (2016). *Nef'i* (Haz. F. Öztürk). İstanbul: DBY Yayınları.
- Enverî, H. (1383). *Ferheng-i Rûz-ı Suhen*. Tahran: Suhen.
- Güven, H. F. (1997). *Klasik Türk Şiirinde Hiciv*. Ankara: Gazi Üniversitesi Doktora Tezi.
- Hüseyin Remzi (2018). *Lügat-i Remzî-1*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Kühû'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaplan, F. (2021). *Klasik Türk Edebiyatı Eleştiri Terimleri Sözlüğü-Latîfî Tezkiresi Örneği*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Kaska, Ç. (2019). Nizâmuddîn Kârî ve Divân-ı Elbise'sinde Mizahi Nazireler. *İran Çalışmaları Dergisi*. 3 (1), ss. 41-65.
- Kılıç, F. (2010). *Âşık Çelebi, Meşairü's-şuarâ*. İstanbul: İAE Yayınları.
- Kutlar Oğuz vd. (2012). *Mehmed Tevfik Kafîle-i Şu'arâ*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Köprülü, M. F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları-2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nefî. *Divan*. Millî Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 58, 1b-61a; 06 Mil Yz A 8248, 1b-129a; 06 Mil Yz A 8089, 1b-113b; 06 Mil Yz A 5372/1, 1b-110b; 06 Mil Yz A 4006, 1b-130b; Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5167, 1b-142b; Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 466, 1b-113b.
- Oktay A. (2017). *Yûsuf Nâbî, Münşeat-ı Nâbî, Nâbî'nin Mektûbları*, İstanbul: TYEKB.
- Örfî, *Divân-ı Örfî*, Kütüphane-i Meclis-i Şûra-yı İslami. 1026, 1b-359a; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2203, 1b-220a; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 438, 1b-157b.
- Parlatır, İ., Çetin, N. & Sazyek, H. (1997). *Recaî-zade M. Ekrem Bütün Eserleri*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Redhouse, James W. (1978), *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Sara, M. Y. (2011). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Solmaz: (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şefiyyun S. (1390). Şî'r-i Bî-mâ'na Der-edebiyât-ı Fârsî ve İngilisî. *Nakd-ı Edebî*: 15, ss. 165-186.
- Şuurî Hasan Efendi (2019). *Lisânu'l-Acem, Ferheng-i Şuurî* (Haz. O. Yılmaz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Tahirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügati* (Haz. K. E. Kürkçüoğlu). İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre, 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2003). Divan Edebiyatında Eleştirî. *Hece, Aylık Edebiyat Dergisi, Eleştirî Özel Sayısı*. 77/78/79, 14-47.
- Uysal, R. S. (2010). *Belâgat ve Edebî Sanatlar Lügati*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yılmaz, K. (2001). *Güftî ve Teşrifâtü'ş-şu'arâsı*. Ankara: AKM Yayınları.

Structured Abstract

Classical Turkish literature has been a literary period that has been criticized on various issues since the Tanzimat, right after its last representatives.

Although the view that there was no literary criticism in this period is one of the ideas produced by the negative point of view towards classical Turkish literature, researchers have accepted especially tazkiras as a source for criticism. Although tazkiras are not seen as works of literary criticism, they have been accepted as the works that most represent the literary criticism of Classical Turkish literature. It is difficult to say that a definite judgment has been reached about what the terms used by the tazkiras regarding literary criticism mean for today. Most of these words are not actually literary terms, they are words taken from the general language through literary metaphor and used with figurative meanings in the evaluation of the literary text. One of the words that can be evaluated in this terminology is *tezrik*.

Derived from the Arabic root letters ق ر ز, *tezrik* literally means injecting liquid medicine into the body through a syringe, making an injection. This word, which can be translated into Turkish as needle, is also used in the meaning of hypocrisy, discord, and lies. The term, which is considered as a literary genre in Iranian literature, has been used as "*terzîk/tarzîk*" and "*tirzîk*" in Turkish literature field studies and literary texts. Considering the similarity of the words *tezrîk* (تیزرکت) and *terzîk/tirzîk* (تیزرکت) in terms of letters and meters, it is thought that this difference is caused by the change of place of the letters "râ" and "ze" in the word, and this is caused by the spelling in the manuscripts. *Tezrik* is considered as a term related to satire and humor in Iranian literature. Accordingly, the *tezrik*; poems without meter, without rhyme, meaningless, careless; as seen in *Tarzî-i Afşar's* poems, poems written by deriving irregular words such as artificial infinitives; it has been evaluated as a literary parody that can be written in poetry and prose. It is possible to say that in *tazkiras*, which are among the sources of literary criticism of Turkish literature, the word *tezrik* has a meaning in the form of meaningless words, poems, works. Here are the texts characterized as meaningless; In the true sense of the word, they are not texts that do not make sense, but texts that do not comply with the rhetoric rules determined by the tradition, although they do make sense. In *tazkiras*, *tezrik* is also used as a genre name related to satire and humor. In this sense, the authors of *tazkira* use the word *tezrik*, *bî-ma'nâ*, *lâf-ı güzâf*, *mühmelat*, *bi-muhassal*, *nâ-merbût*, *sâde ebyât*, *hala*, *herze*, *dürûğ*, *bed-şî'r*, *bed-inşâ*, *muhabbat*, *galat*, *halt*, *halt-ı nâ-makbûl* etc. used synonymously with words.

Tezrik is a type of literary parody that can be written with poetry and prose. In the *tezriks* that look like sarcastic nazires, the ground text, its owner and its interlocutors are mocked, although the main text is adhered to in form, the ground text is challenged with an arrogant and disrespectful style in content. It is known that the word *tezrik* is used together with the term *çâr-ender-çâr* and also for meaningless prose pieces written for the purpose of humor and satire. Although there are not many examples in our literature, the meaningless letter written by *Nabî*, one of the important names of Turkish literature, in response to *Ledünnî's* meaningless letter can be given as an example of this type.

Such poems of some poets who are famous for their satire and jokes in classical Turkish literature are called *tezrik*. This is the case; it shows that it is used as a term related to satire and humor such as *latife*, *hezl*, *tehzil*, *tezyif*, *mutayebe*, *mulatafa*, *zemm*, *şetm*, *kadh*.